

Muslimska skolledare har profeten Muhammed som en viktig förebild i pedagogiskt ledarskap

ÅSA BRATTLUND

Institutionen för internationell pedagogik, Stockholms universitet

Sammanfattning: *De muslimskt profilerade skolorna har utvecklats till pluralistiska, kulturella mötesplatser med personal från skilda religiösa-, kulturella-, politiska- och språkliga bakgrunder. Föräldrar och barn har inte enbart valt den muslimskt profilerade skolan för att barnen ska få ökade kunskaper om islam och bli svenska respektive engelska muslimer. Valet av den fristående skolan har också gjorts för att de vill att barnen ska komma bort från den mobbning eller de negativa stereotypa och racistiska attityder som eleverna tidigare mött i den kommunala skolan. De muslimskt profilerade grundskolorna har inte fått elever genom att vara värdeneutrala utan genom att skolorna uppfattats som fristående med en muslimsk profil.*

Lärare och övrig personal ansåg att kriteriet för en bra skolledare bland annat är att han eller hon måste förstå samhället. Den muslimska personalen ansåg det som särskilt viktigt att relationen mellan personal och skolledare fungerar bra. Den icke-muslimska personalen ansåg det som särskilt viktigt att en bra skolledare är en person som kan sitt ämne och som kan stötta personalen. Nästan alla de muslimska rektorer som intervjuats har uppgivit att de har profeten Muhammed som förebild i sitt pedagogiska ledarskap, vilket enligt vad de själva säger bland annat innebär att de som rektorer ska vara ett positivt, demokratiskt föredöme för personal och elever.

I den här artikeln presenteras några preliminära resultat från min kommande avhandling med arbetsnamnet *The State and Islamic Primary Schools in Sweden and England*. Huvudsakliga frågeställningar är: (i) Hur ser lärare och övrig personal på skolledarskap vid några muslimskt profilerade grundskolor i Sverige och England? (ii) Hur ser rektorerna på sitt eget ledarskap och vilka pedagogiska förebilder har de? I artikeln ges först en kort beskrivning av upplägget av den forskningsstudie som ligger till grund för de preliminära resultat som presenteras. Efter inledande information kring muslimer i Sverige och England och om vad som krävs för att få starta en fristående skola i Sverige, presenteras några preliminära resultat från de fältstudier som genomförts vid några grundskolor i Sverige och i England med inriktningen

eller profilen muslimsk och/eller arabiska språket och/eller arabisk kultur.¹ De preliminära resultaten begränsas i artikeln till att beskriva lärares och övrig personals syn på skolledarskap samt att beskriva skolledares syn på skolledarskap och förebilder i pedagogiskt ledarskap.

KOMMANDE DOKTORSAVHANDLING

I den kommande doktorsavhandlingen² undersöker jag; (i) likheter och skillnader i Sveriges och Storbritanniens policy vad gäller nationell minoritets- och utbildningspolitik, (ii) hur två muslimskt profilerade grundskolor i Sverige och två i England fungerar i förhållande till den officiella politiken, (iii) vilken roll skolledarna spelar i dessa skolors funktion och hur de handskas med de olika kraven, önskemålen, normsystemen med mera, som härrör från å ena sidan de muslimska grupperna (det islamiska värde- och normsystemet) och å andra sidan från det omgivande samhället; det vill säga den generella utbildningspolitiken, dess regelverk och de ekonomiska ramarna.

Ett antal mer specifika frågor kan härledas ur de övergripande syftena och några av dessa frågor är: Inom vilka områden och i vilka situationer uppstår det norm- och värdekonflikter? Det gäller till exempel förväntningar på olika typer av ledarskap och olika typer av pedagogik och könsroller. Hur handskas skolledarna med dessa konflikter? Vilka ekonomiska resurser har skolorna till sitt förfogande och vilka prioriteringar gör man vid knapphet på resurser?

Skolledarnas handlande antas ske utifrån syftet och strävan att forma eleverna till »moderna muslimer». Skolledarna förutsätts handla utifrån en muslimsk referensram men inom ett aktionsfält vars gränser eller parametrar bestäms av värdlandets utbildningspolitik och regelverk rörande utbildningssystemet samt de resurser som den offentliga sektorn ställer till skolornas förfogande.

(1) Fältstudier har genomförts vid två muslimskt profilerade grundskolor i Sverige (1998) och två i England (1999). Dokument, litteratur, forskningsrapporter etcetera har gått igenom liksom läroplaner, lokala skolplaner, och läroböcker. Intervjuer har genomförts med skolledare, lärare, elever, föräldrar, huvudmän och experter inom områdena islam och utbildning liksom med forskare, politiker och andra för skolorna viktiga personer. Jag har använt frågeformulär samt genomfört deltagande observationer av klassrumsprocesser, personalmöten, lärarkonferenser och föräldramöten.

(2) Undersökningen är ett samverkansprojekt³, som pågått i två år (2000 och 2001) mellan Institutionen för internationell pedagogik och fyra fristående grundskolor med muslimsk profil. Syftet med projektet har varit att ge skolledare och lärare vid de undersökta skolorna pedagogiska verktyg för att kunna hantera den mångkulturella kulturblandningen i skolan (den svenska läroplanen, den muslimska personalens ideal, den icke-muslimska personalens ideal, de muslimska eleverna och deras familjers ideal) där dessa kulturer har sina egna ideal och att utifrån de värden, värderingar och normer som finns formulerade (a) i den svenska läroplanen, (b) i islam och (c) hos skolledare och lärare åstadkomma ett möte där deltagarna ges möjlighet till

att diskutera och reflektera över hur det egna synsättet, den egna livsåskådningen kan påverka deras roll som skolledare, lärare och förmedlare av olika normer i skolan.

(3) Undersökningen är ett EU-projekt⁴ där Institutionen för internationell pedagogik vid Stockholms universitet samverkar med lärarutbildningar i Milano och Madrid. Projektet som syftar till att ta fram olika interkulturella pedagogiska modeller inom lärarutbildningen har tagit till vara kunskaper och erfarenheter från »samverkansprojektet» beskrivet ovan. Skolledare och lärare från en muslimskt profilerad skola i Sverige är med i EU-projektet.

MUSLIMER I EUROPA

Efter andra världskriget har Sverige och det övriga Europa tagit emot immigranter i betydligt större omfattning än någonsin tidigare. Någon procent av dessa immigranter är muslimer. En del av dem vill med stor sannolikhet bevara, upprätta och föra vidare sin religion från en generation till nästa. Det finns i Europa 10–15 miljoner muslimer varav omkring 300 000 bor i Sverige. Antalet muslimer i Västeuropa beräknas inom en trettioårsperiod öka till mellan 25 och 65 miljoner (Sander & Larsson 2001). I början av 1990-talet beräknades antalet etniska muslimer i världen vara cirka 1,3 miljarder. Enligt FN:s beräkningar är det mer än en fördubbling på femtio år. Etniska muslimer är personer som kommer från områden dominerade av islamisk kulturell och/eller religiös tradition (Sander & Larsson 2001). Den muslimska befolkningen i Europa är ingen enhetlig grupp. De är individer med skilda kulturella, språkliga och socioekonomiska särdrag och med skiftande föreställningar om vad islam betyder för dem och hur det påverkar deras liv.

En stor del av personer med bakgrund i ett muslimskt land har kommit till Sverige som flyktingar eller tillhör andra eller tredje generationens invandrare och är födda i Sverige. Av dem beräknas omkring 120 000 personer vara aktivt troende (Samuelsson 1999). De har kommit från länder som Turkiet, Iran, Irak, Bosnien, Somalia och Sudan. Antalet personer med muslimsk bakgrund i Storbritannien var 1991 omkring 1,5 miljoner (Nielsen 1995). Majoriteten av dessa muslimer hade flyttat till England från landets tidigare kolonier, främst Indien, Bangladesh och Pakistan. De har som engelska medborgare flyttat till Storbritannien för att arbeta eller studera.

Man brukar tala om etniska muslimer och praktiserande, aktivt troende muslimer (Brattlund & Samuelsson 1991, Samuelsson 1999). Etnisk muslim är den som kommer från ett land där kulturen domineras av islam, men som inte alls eller i mycket ringa omfattning utövar de religiösa riter som islam föreskriver. De utför riterna för att det så skall vara. Aktivt troende muslimer är de som utövar dessa riter därför att det stämmer med deras djupare övertygelse. Det är emellertid näst intill omöjligt att dra en klar gräns mellan dessa grupper, framförallt beroende på att islam är mycket mer än en religion i den mening som vi utifrån ett västerländskt eller kristet perspektiv definierar begreppet religion. Att man inte fastar eller utför de dagliga böner som islam föreskriver innebär inte nödvändigtvis att man frigjort sig från det som islam i sin helhet innebär.

Sander (1997) ger fyra definitioner av muslim: En etnisk, en kulturell, en religiös⁵ och en politisk definition. *Etnisk muslim* är den som är född i ett område som domineras av muslimer och muslimsk tradition eller som anser sig höra hemma i den miljön. *Kulturell muslim* är den som har muslimsk kulturell kompetens och som till vissa delar har tagit till sig den muslimska kulturella traditionen samt en bas av kunskaper med tillhörande ord, begrepp, symboler, bilder och skämt som är gemensam. Kulturella muslimer kan ha skilda norm- och värdesystem, olika politiska uppfattningar och olika attityder till islam, liksom skilda sätt att praktisera religionen.³ *Politisk muslim* är den som i likhet med den *religiösa muslimen* tror på Gud men även har specifika idéer vad gäller islams roll och funktion i samhället och som hävdar att islam i allt i väsentligt är eller borde vara ett politiskt och socialt fenomen.

VILLKOR FÖR ATT BLI GODKÄND SOM FRISTÅENDE GRUNDSKOLA I SVERIGE

Villkoren för att bli godkänd som fristående grundskola i Sverige är:

- att utbildningen ger kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper och färdigheter som grundskolan skall förmöda (9 Kap 2§ Skollagen);
- att skolan är öppen för alla, med undantag för de elever som skulle medföra betydande organisatoriska eller ekonomiska svårigheter för skolan att ta emot (9 Kap 2§ Skollagen);
- att skolan har minst 20 elever, undantag kan göras om det finns särskilda skäl (9 Kap 2§ Skollagen);
- att skolan uppfyller alla de regler om antagning och ledning av skolan som regeringen kungör (9 Kap Skollagen och Förordningen om fristående skolor);
- att skolan deltar i de nationella proven i matematik, svenska och engelska (1 Kap 6§ Förordningen om fristående skolor);
- att skolan erbjuder hemspråksundervisning (1 Kap 5§ Förordningen om fristående skolor);
- att skolan erbjuder skolhälsovård (14 Kap 7a§ Skollagen);
- att skolan följer de regler som gäller för tystnadsplikt (9 Kap 16a§ Skollagen); samt
- att skolan, om den är en särskola, ger eleverna det stöd som behövs (9 Kap 2§ Skollagen).

För att få rätt till bidrag krävs att skolan inte medför påtagliga negativa konsekvenser för skolväsendet i den kommun där den är belägen (9 Kap 6§ och 6a§ Skollagen), och att skolan är avgiftsfri för de elever som skolan får bidrag för (9 Kap 7§ Skollagen). Alla fristående skolor är under statlig tillsyn medan den kommun där skolan är belägen har rätt till insyn. I skollagen (9 Kap 2§) står att de fristående skolorna måste överensstamma med den värdegrund och de allmänna mål som gäller för den offentliga kommunala grundskolan. Den muslimskt profilerade fristående grundskolan får därmed inte ha en profil eller ett innehåll som inte överensstämmer med det svenska samhällets värdegrund.

LITEN DEL AV DE MUSLIMSKA BARNEN STUDERAR I MUSLIMSKT PROFILERADE SKOLOR

Det är både till antalet såväl som andelen en mycket liten del av de muslimska barnen som går i en svensk muslimskt profilerad skola. De flesta går i den kommunala skolan eller i andra fristående skolor. Omkring fyra procent av alla grundskole- och gymnasieelever i Sverige gick i januari 2001 i en fristående skola. Övriga elever gick i den kommunala skolan. Allt sedan 1992, då det nya systemet med offentliga bidrag till fristående skolor infördes i Sverige, har antalet fristående skolor ökat. Läsåret 1991/92 fanns det cirka 90 fristående grundskolor. I mars 2001 fanns det 629 godkända fristående grundskolor. Några av dessa skolor har av olika anledningar inte kunnat starta på den utsatta tiden och har därför begärt och fått ett vilande godkännande, vilket har inneburit att de fått tillstånd att skjuta upp skolstarten i ett år.

Av det totala antalet godkända grundskolor hade enligt Skolverket, i juli 2002, 76 skolor en konfessionell inriktning. Av dessa skolor hade 59 skolor en kristen profil, 12 skolor en muslimsk profil, fyra en judisk profil och en en hinduisk profil. Vid beräkning av antalet skolor kan till kategorin muslimskt profilerade skolor även föras ytterligare åtta skolor som i sin ansökan angivit att de hade en allmän-, språklig- eller etnisk inriktning, men där föräldrar och barn valt dessa skolor utifrån att de i praktiken ändå uppfattat dessa skolor som konfessionella med muslimsk profil. De muslimskt profilerade skolorna drivs mestadels som stiftelse, aktiebolag eller förening. (Skolverket http://www3.skolverket.se/FRI_CACHE/6F07L.htm)

Från 1992 fram till och med september 1999 hade i Sverige totalt 153 tillstånd att starta fristående grundskola återkallats. De grundskolor som fått sina tillstånd återkallade var skolor med olika inriktningar och profiler. Några av dem hade muslimsk profil. Sett till det totala antalet berörda skolor istället för antalet tillstånd, rör det sig om etthundra skolor. Eftersom en och samma skola kan återkomma och söka tillstånd på nytt och få ett nytt godkännande som sedan åter kan bli återkallat och så vidare, kan en skola återkomma flera gånger i statistiken. För en del av dessa skolor går orsaken till återkallande av tillståndet att finna i att de haft svårigheter att komma igång på utsatt tid beroende på att de inte fått tillräckligt med elever eller att de inte lyckats hitta lämpliga lokaler samt även haft stora svårigheter att rekrytera personal.

NÅGRA MUSLIMSKT PROFILERADE GRUNDSKOLOR I SVERIGE OCH ENGLAND

År 1993 startades Sveriges första fristående grundskola med muslimsk profil. En del av det motstånd som muslimer allt sedan dess fått känna av när de ansökt om att få etablera fristående grundskolor med muslimsk profil, har handlat om rädsla för att dessa skolor ska öka segregeringen i samhället. Även en del av de politiker som annars partipolitiskt propagerar för det positiva med fristående skolor uttrycker emellanåt osäkerhet när det gäller konfessionella skolor och i synnerhet muslimska skolor.

Motståndarna mot muslimskt profilerade grundskolor hävdar gärna att den kommunala skolan, i motsats till den konfessionella skolan, är en mötesplats där elever med olika religioner och kulturer inte bara får lära sig att respektera den »svenska kulturen» och de »svenska värderingarna» utan också värderingar, kulturinslag och religiösa trosföretsällningar som finns utanför svensk kultur och svenska värderingar. Men de muslimer som jag intervjuat hade en helt annan erfarenhet av den kommunala skolan. Deras erfarenhet var att de i den kommunala skolan istället helt och hållet mött majoritetskulturens värderingar.

Vid de muslimskt profilerade fristående grundskolorna i Sverige går elever som är födda i Sverige och elever som nyligen kommit till landet. Det är barn som själva upplevt krig, eller barn vars föräldrar en gång i tiden kommit till Sverige som flyktingar, som studerande eller genom giftermål. Elever som har sina rötter i länder som Iran, Irak, Syrien, Jordanien, Tunisien, Marocko, Algeriet, Somalia, Sudan, Etiopien, Turkiet, Bosnien. För en del av eleverna har de fristående skolorna blivit det första mötet med Sverige, svenskarna, svenska språket och de värden och värderingar som finns formulerade i den svenska läroplanen. Eleverna vid dessa skolor undervisas av lärare med svensk lärarutbildning eller de med utländsk utbildning, muslimer och icke-muslimer. Lärare och övrig personal har företrädesvis sina rötter, förutom i Sverige och de nordiska länderna, i olika länder i Europa, Nordafrika och Mellanöstern. Personalens samlade språkliga kompetens vid de två skolor i Sverige som ingått i mina fältstudier bestod av följande språk: svenska, finska, norska, engelska, arabiska, franska, tyska, spanska, kurdiska, somaliska, persiska, italienska, portugisiska, ryska och grekiska.

Flertalet av eleverna vid de två skolorna i England var födda i landet och hade föräldrar eller mor-/farföräldrar som kommit till England för att studera eller arbeta. Den personal som arbetade vid de två skolorna i England hade följande sammantagna språkliga kompetens: engelska, urdu, punjabi, hindi, gujarati, swahili, franska, spanska, tyska, italienska, bengali och arabiska.

De muslimskt profilerade grundskolorna i Sverige har genom skollagens krav på att skolorna ska sträva efter att ha behöriga lärare samt egna krav på att ha en hög kvalitet på sin undervisning rekryterat många icke-muslimska lärare. Det har medfört att skolorna blivit till en kulturell mötesplats med personer från olika religiös, kulturell, politisk och språklig bakgrund. Även i de två muslimskt profilerade skolorna i England arbetade både muslimska och icke-muslimska lärare. En stark gemensam drivkraft hos den muslimska och icke-muslimska personalen, som arbetade på sådana skolor i Sverige och England, var att de ville stärka elevernas kunskaper i svenska respektive engelska språket samt hjälpa dem att uppnå så höga betyg som möjligt. Avsikten är att ge en god bas för fortsatta studier i årskurs sju eller på gymnasiet.

År 1999/2000 hade man i Storbritannien och Irland omkring 80 muslimskt profilerade skolor från grundskole- upp till och med gymnasienivå. Endast två grundskolor av den typen uppbar statsbidrag. Medan ämnet religionskunskap är ett obligatoriskt ämne i den svenska skolan ingår inte religionskunskap i den engelska nationella läroplanen. I Sverige fanns hösten 2002 20 skolor som

startats av muslimer. Det är skolor med olika inriktningar och profiler när det gäller konfessionell, allmän eller språklig/etnisk inriktning. Det vill säga skolor med en islamisk, muslimsk, språklig, kulturell eller allmän profil. Skolorna har undervisning på grundskolenivå. Samtliga skolor hade statsbidrag.

Eleverna i de två skolor jag undersökt i Sverige, Skola A och Skola B, följde den nationella läroplanen för grundskolan. Därutöver hade båda skolorna utökat antalet timmar i svenska. Skola A hade därutöver lagt till undervisning i ämnena islam och arabiska. Skola B hade förstärkt hemspråksundervisningen och lagt till kulturellt orienteringsämne. Med undantag för ämnena islam och kulturellt orienteringsämne, var undervisningen vid de två skolorna icke konfessionell. Undervisningen var inte anpassad eller begränsad till ett muslimskt synsätt.

I Sverige är ämnet religionskunskap obligatoriskt i alla skolor och alltså även i de konfessionella skolorna. I den nationella kursplanen för ämnet religionskunskap (s 61) står bland annat:

att ge eleverna möjlighet att skaffa sig kunskaper om och stimulera till reflektioner kring olika religioner och livsåskådningar som en grund för varje elevs eget ställningstagande. Alla elever har rätt att få en saklig och allsidig undervisning om religioner och livsåskådningar. Undervisningen i religionskunskap syftar till att öka elevernas kunskaper om religioner och livsåskådningar som till att ge dem möjlighet att arbeta med egna reflektioner och frågor kring existentiella och etiska problem.

Även om ämnet religion inte ingår i den nationella läroplanen i England, så säger lagen att skolan måste undervisa alla elever i ämnet, som en del av den grundläggande läroplanen. Undantagna är konfessionella skolor och »voluntary-aided schools». I varje Local Education Authority (LEA) har man etablerat Standing Advisory Council for Religious Education (SACRE). Dess uppgift är att stödja ett effektivt tillhandahållande av religionsutbildningen i skolan. SACRE inkluderar representanter från olika grupper, såväl religiösa grupper som lärarfacken och LEA. Den lokalt överenskomna kursplanen utformas i huvudsak utifrån de största religionerna i området. Kursplanen måste avspegla att den religiösa traditionen i Storbritannien i huvudsak är kristen. Föräldrar har rätt att undanta sina barn från religiös undervisning och daglig gemensam religionsutövning (Religious education and collective worship: England and Wales, http://www.eurydice.org/Eurydice/App1...gettext.asp?id=11203&tablename=UK_VO_2002-05-28).

De två skolor i England som ingått i fältstudierna ges för enkelhetens skull beteckningarna Skola C och Skola D. Skola C var en »independent Muslim co-educational» dagskola. Skolan startades 1993 som svar på föräldrars efterfrågan eller krav på en muslimsk skola. Skolan hade nära 180 elever i åldrarna tre till elva år och inkluderade en förskoleavdelning som var statsbidragsfinansierad, medan däremot skolan inte hade något statsbidrag. Den nationella läroplanen följdes även om man som icke statsbidragsfinansierad fristående skola inte behövde göra det. Skolan omfattades inte av det lokala

skoldistriktets kursplan i religionskunskap. Religionsundervisningen handlade i huvudsak om islam.

Skola D var en »voluntary aided» muslimsk skola med 119 elever i åldrarna fyra till elva år. Skolan som var statsbidragsfinansierad, startades 1992 och omfattades inte av det lokala skoldistriktets kursplan i religionskunskap. Den hade i likhet med många andra konfessionella skolor rätten att utforma en egen kursplan i ämnet religion och kunde därmed välja att i huvudsak undervisa om islam. De konfessionella skolor som inte uppbar statsbidrag behövde inte följa den nationella läroplanen och inte heller det lokala skoldistriktets kursplan i religionskunskap.

Majoriteten av lärarkollegiet i de båda svenska skolorna var 1998 icke-muslimer, medan de båda skolorna i England dominerades av muslimska lärare. En av rektorerna (DR:1) i England drömde om en enhetlig islamisk läroplan för alla muslimskt profilerade skolor i Europa. En av de muslimska rektorerna i Sverige (AR:1) drömde däremot om en kommunal skola som blev så pass bra på att ta vara på alla elevers behov att hans muslimskt profilerade skola antingen skulle kunna integreras eller gå upp i den kommunala skolan eller stängas helt. Han sade att det var på grund av att den kommunala skolan i praktiken inte klarat av att leva upp till läroplanens mål och riktlinjer, som han i likhet med andra muslimer startat en fristående skola. De muslimska rektorerna i Sverige, som ingått i studien, uppfattade inte att läroplanens värdegrund stod i strid med islam, tvärtom såg man dess generella värden som mycket islamiska.

FÖRÄLDRARS OCH BARNNS VAL AV SKOLA I SVERIGE OCH ENGLAND

Vid de fältstudier som genomförts vid de båda grundskolorna i Sverige liksom vid de två i England hade föräldrar och barn valt skolan framförallt för tryggheten i den islamiska profilen. Detta trots att en av dessa skolor profilerade sig som språklig/kulturell och inte som en konfessionell skola.

Många av de muslimska föräldrarna liksom även en del av barnen och den muslimska personalen, som jag intervjuat i Sverige, har kommit hit som flyktingar. Det är barn och vuxna som själva upplevt krig och utsatts för olika typer av våld och förtryck. En del av föräldrarna och barnen bär med sig svåra traumatiska upplevelser. Dessa föräldrar har i första hand försökt bygga upp en trygghet kring barnen. En del av barnen hade den första tiden i Sverige gått i den kommunala skolan, medan andra hade börjat direkt i den fristående skolan.

En del av de muslimska föräldrar, som tidigare har haft barn i den kommunala skolan, sade att de i den muslimskt profilerade skolan känt sig mycket tryggare än när barnen gick i den svenska kommunala skolan. Att de som föräldrar i den muslimskt profilerade skolan känt en större delaktighet i barnens skolgång var något de poängterade och de ansåg sig också ha blivit bättre bemötta av skolledning och personal än vad som tidigare hade varit fallet i den kommunala skolan.

Vid mina fältstudier både i Sverige och England framkom att föräldrar och barn inte enbart valt den muslimskt profilerade grundskolan för att barnen skulle få ökade kunskaper om islam och bli svenska respektive engelska muslimer. Valet av den fristående muslimskt profilerade skolan hade också gjorts för att de ville att barnen skulle komma bort från den mobbning och de negativa stereotypa eller rasistiska attityder som eleverna tidigare mött i den kommunala skolan. Denna negativa erfarenhet av den kommunala grundskolan var något som särskilt många av de muslimska flickorna hade erfarenhet av. Även en del av personalen, främst muslimska kvinnor, som tidigare arbetat som lärare i den kommunala skolan, sade sig ha erfarenhet av att där ha blivit utsatt för mobbning och trakasserier av icke-muslimska kollegor.

De muslimskt profilerade fristående grundskolorna har inte fått elever genom att vara värdeneutrala utan genom att skolan av föräldrar och barn uppfattats som en fristående skola med just en muslimsk profil. För flertalet av dessa skolor har det varit viktigt att tillämpa en rekryteringsstrategi där man strävat efter att vara så klar och tydlig som möjligt i sin muslimska profilering. Även om de svenska skolorna, för att bli godkända som fristående grundskolor, måste lova att vara öppna för alla barn som ansöker om en elevplats, har de studerade skolorna i huvudsak fått muslimska barn trots att en av skolorna, Skola B, ansträngt sig extra för att rekrytera andra grupper av elever.

Flertalet av de muslimska föräldrar som idag ska välja skola till sina barn är aktiva. De besöker den skola som de är intresserade av och ställer frågor till både personal och elever. De är lyhörda för hur stämningen är i skolan och vill veta vilka elever som går där. Vad det sedan står i skolans lokala skolplan är i och för sig viktigt för att föräldrar ska ta den första kontakten med skolan, men sedan avgör faktorer som skolans kvalitet (som kan baseras på tillgänglig kvalitetsredovisning men framförallt på andra föräldrars uppfattning om skolan och om skolan har ett positivt rykte) och tillit till skolans huvudman liksom skolledning och vilka elever som går där.

I en av skolorna, Skola B, var man orolig för att omgivningen skulle uppfatta skolan som en grundskola med muslimsk profil. En ängslan som bidrog till att samma skola hade svårt för att lyfta upp, diskutera och lösa konflikter som uppstod på skolan. Skolledning och skola ville å ena sidan framställa skolan som en kulturell mötesplats och inte en skola med muslimsk profil. Å andra sidan valde föräldrar och barn skolan för i huvudsak fyra för dem viktiga anledningar; (i) skolans uttalade men av föräldrar och barn uppfattade, islamiska profil, (ii) att skolan ägdes av en muslim som tillika var ordförande och rektor för skolan, (iii) att skolan hade muslimska lärare, samt (iv) att samtliga elever var muslimer. Skolan hade utan framgång försökt rekrytera barn med olika bakgrund, muslimska och icke muslimska barn.

VAD ÄR MUSLIMSK PROFIL?

I de muslimskt profilerade skolorna utgör islam, det arabiska språket och den arabiska kulturen skolans inriktning, profil. Skolornas respektive profil formades i regel vid starten av skolorna och finns mer ingående beskrivna i de

lokala skolplanerna. Det råder oftast en viss osäkerhet bland såväl den icke-muslimska som den muslimska personalen om vad den muslimska profilen i praktiken innebär. Personalen har från början oftast inte varit med i någon diskussion kring skolans profil. Däremot har den icke muslimska personalen efter att ha jobbat en tid på skolan och efter ett antal »övertramp» lärt sig var gränserna för det acceptabla gått.

Samtidigt har den icke muslimska personalen erfarit att de muslimska kollegerna i praktiken kan ha haft olika uppfattningar om vad som är tillåtet och inte tillåtet enligt islam. Den muslimska personalen har i sin tur påverkats av den icke-muslimska personalens åsikter och reaktioner vad gäller den muslimska profilen. När det gäller hur islam ser på olika handlingar, redogör Al-Kaysi (1999) för fem olika handlingar: (i) Vad som är tillåtet, (ii) vad som är rekommenderat, (iii) vad som är oacceptabelt, förkastligt eller motbjudande, (iv) vad som är obligatoriskt samt (v) vad som är förbjudet. Det som är förbjudet under vissa omständigheter kan under helt andra omständigheter vara tillåtet eller till och med obligatoriskt. Som exempel skriver Al-Kaysi (1999) att muslimer inte får äta fläsk, men om en muslim svälter och det inte finns någon annan mat så får han eller hon äta fläskkött.

En del av den icke muslimska personalen i Sverige hade, när den anställdes, informerats om att de förväntades klä sig propert, det vill säga inte ha någon urringning i blusen eller ha shorts i skolan. Några hade fått information genom skolledningen, andra hade informerats av muslimska kolleger. Medan åter andra inte hade fått någon sådan information.

Hijab (huvudduk, muslimsk klädnad), bars inte av alla muslimska flickor och kvinnor i de muslimskt profilerade skolorna. Både de muslimska kvinnor som bar och inte bar slöja sade sig finna stöd för detta i Koranen. Hijab har för många i Sverige och England blivit lika med de mediabilder av kvinnoförtryck och förtryck eller misshandel av flickor, som de kunnat få se från muslimska diktaturer (Samuelsson & Brattlund 1996). Denna negativa bild har högst sannolikt förstärkts efter terrorattacken mot World Trade Center i New York den 11 september 2001 och det i januari 2002 uppmärksammade så kallade hedersmordet på Fadime Sahindal i Sverige. Många svenskar ser hijab som en symbol för ofrihet medan de muslimska kvinnor som bär huvudbonad, tvärt om upplever att de just genom att bära hijab är fria, fria från att behöva förstå sig i moderiktiga kläder och andra yttre detaljer.

Vid den ena av de statsunderstödda skolorna i England, Skola D, bar alla kvinnor och då även de icke-muslimska lärarna hijab. Vid den icke statsunderstödda skolan, Skola C, var det ingen av de icke-muslimska kvinnorna som bar hijab. I Skola A i Sverige bar alla de muslimska kvinnorna hijab, medan ingen av de icke-muslimska lärarna gjorde det. I Skola B bar inte alla muslimska kvinnor hijab och ingen av de icke-muslimska lärarna gjorde det.

Skolledningen i de muslimskt profilerade skolorna i Sverige hävdade att det från skolans sida inte fanns någon press på flickorna att de skulle bära hijab. De sa att ingen kan tvinga någon att bära hijab. Det är upp till flickorna själva att bestämma det. I skolorna A och B var det blandat med elever med och utan hijab. I Skola B hade en del av de barn, som bar hijab, vid olika tillfällen

trakasserat dem som inte bar hijab. Den muslimska personalen i Skola B hade olika uppfattningar i frågan och använde sig av olika strategier för att hävda den egna uppfattningen.

LÄRARES OCH ÖVRIG PERSONALS SYN PÅ SKOLLEDARSKAP I SVERIGE

Lärare och övrig personal vid de muslimskt profilerade skolorna A och B ansåg att kriteriet för en bra skolledare bland annat var att han eller hon ska kunna lita på personalen och ge personalen frihet att utöva och ta ansvar för sitt arbete. Vidare ska en bra ledare förmedla ett arbetsklimat som gör att lärare och övrig personal och skolledning inte fastnar i diskussioner om minuter, kronor och ören.

En annan viktig aspekt var att en skolledare måste förstå det svenska samhället och kunna visa respekt för detta samhälle och inte låta detta stanna vid »teoretiskt» prat utan även kunna visa det i praktiskt handlande, att vara flexibel och inte vara enbart hård, alternativt mjuk. De ansåg det viktigt att en bra skolledare gick in för att arbeta för barnen så att dessa skulle klara sig bra i Sverige. Vidare ansåg lärare och övrig personal, att en bra skolledare är den som är bra på att lyssna på personalens åsikter och som har förmågan att sammanfatta och ta vara på allas åsikter, vara rättfram, rak och beredd att kompromissa. Han eller hon måste också vara en god organisatör

Lärare och övrig personal sa att det var viktigt att skolledaren lärde känna personalen. Samtidigt var det viktigt att han eller hon kunde hålla en viss distans. Viktigt var också att en skolledare var en person som lärare och övrig personal kunde ventilera allt med och få stöd ifrån. Han eller hon ska kunna stödja lärare i förhållande till föräldrarna om det till exempel uppstått problem i föräldrakontakten. Vidare ansåg lärarna att en skolledare ska vara kunnig i skolfrågor, ha pedagogisk och ekonomisk utbildning samt praktisk erfarenhet av barn så att inte barnen kommer i kläm.

En bra skolledare ska även kunna uppmärksamma barn med problem och kunna sätta in rätt stöd, kunna behandla barns uppträdande på lika sätt – inte särbehandla någon – samt ha inställningen att det är bättre med kvalitet än kvantitet. En rektor ska vidare engagera sig i det dagliga livet med barnen och stötta personalen. Kunna hjälpa till med disciplin och bråkiga barn. En bra skolledare ska vidare vara lätt att prata med och kunna klara av att ta emot nya idéer, vara rättvis, tänka på hur varje individ är, vara öppen, vilja det bästa för personal och elever – inte vara fokuserad på sitt eget bästa. En bra skolledare ska ha god karaktär. Han eller hon ska se eleven och elevens behov. Lärare och övrig personal som tidigare bott och arbetat i länder med en tydlig hierarkisk arbetsorganisation har berättat om hur ovant och svårt det varit att ta till sig den platta arbetsorganisationen i arbetslivet i Sverige. Så här säger lärare AL:2:

Att vara arbetsledare i Sverige är annorlunda jämfört med mitt hemland. Här i Sverige har man en platt organisation. Inte någon uppdelning på över och under.

En bra skolledare ska finnas på plats och ha kontrollen över skolan. Klara av att samarbeta med »experter» både inne i och utanför skolan för att på bästa sätt bistå elever med särskilda behov av stöd och hjälp. En bra skolledare ska ha mål för skolverksamheten och klara av att ge tydlig information och uppträda på ett sådant sätt att ingen känner sig överkörd. Han eller hon ska ha ett socialt trevligt sätt för att nå fram till kommunen och andra myndigheter, visa på flexibilitet på arbetsplatsen och i kontakterna med folk utanför arbetet, liksom vara mänsklig och tycka om människor.

Vidare ansåg personalen att en bra skolledare måste komma ifrån att vara hård. En ledare ska kunna se på folk hur mycket ansvar de kan ta, inte vara kontrollerande. Vidare ansåg de det vara viktigt att kunna uppmuntra och utbilda personalen till att ta ansvar för vissa frågor, inte vara en polis som står och kontrollerar att andra gör rätt. En bra ledare låter ansvaret styra. Samtidigt måste en ledare ha mycket att ge till de anställda och vara stark, ha ett starkt psyke, kunna jobba ihop med föräldrarna och ha tät kontakt med hemmen.

En bra ledare förstår de anställdas och elevernas olika traditioner. Vet vad barnen behöver och vad de vill. De ska stå barnen mycket nära. Viktigt att alla lärare och skolledare är chefer, de som bestämmer. Lärare måste vara lärare och rektor måste vara rektor. Att passa tider; att lärare och skolledare kommer för sent är inte bra. Viktigt att vara en bra förebild för eleverna och ha empati, kunna känna in hur folk har det på arbetsplatsen. Kunna fatta obehagliga beslut, vara kunnig och kunna målen i skolplanen, liksom vara utvecklingsbenägen och ha social kompetens och ha kontakt utåt med andra skolor. Kunna ha kontakt med kommunalpolitiker och tjänstemän. Ha lätt att tala för sin sak.

Det fanns en viss skillnad, om än mycket liten, mellan den muslimska och icke-muslimska personalens allmänna syn på ett bra ledarskap i skolan. Den muslimska personalen ansåg det som särskilt viktigt att relationen mellan personal och skolledare fungerade bra. Att en bra ledare ska lita på sin personal och stötta dem genom att visa respekt och tillit. Skolledaren ska vara lyhörd för personalen. Ha en god karaktär. Den icke muslimska personalen ansåg det som särskilt viktigt att en bra skolledare är en person som kan sitt ämne och som kan stötta personalen i förhållande till föräldrar och elever. En person som kan hjälpa till i det praktiska lärarjobbet och som har erfarenheter av barn och engagerar sig i det dagliga livet med eleverna. Lärare BL:15 angav tryggheten som en viktig ledstjärna i arbetet på skolan:

Visst anger läroplanen riktningen, målen, men ger ingen garanti att man blir lyckligare och känner sig trygg. En mänsklig skola, en grund. Tryggheten som skapas underlättar inläringen för alla inklusive de svaga eleverna.

ATT VARA REKTOR I EN MUSLIMSKT PROFILERAD SKOLA I SVERIGE

Rektorerna vid de muslimskt profilerade fristående skolorna i Sverige har skiftande utbildnings- och yrkesbakgrund. De har oftast studerat vid olika

universitet utomlands. En del har arbetat som hemspråkslärare i den kommunala skolan i Sverige och andra har erfarenhet från pedagogiska, sociala, ekonomiska och tekniska arbeten utomlands. En del har erfarenhet av ideellt arbete i Sverige och utomlands. Flertalet har parallellt med arbetet som rektor vidareutbildat sig i ämnen som ledarskap och administration samt deltagit i en del av kommunernas fortbildningskurser för skolledare. De muslimska rektorerna har ofta en flerspråkig kompetens där det inte är ovanligt att de behärskar fyra till fem olika språk. Rektorerna har ofta anställt personal med svensk lärarkompetens samt erfarenhet av svensk skola och skoladministration som studierektor, studieledare eller administratör, för att uppväga att de själva som rektorer inte har haft tillräcklig kompetens inom det pedagogiska och administrativa området.

Skolledarna var oftast, förutom att vara rektor, även ordförande i skolans huvudmannastyrelse. Av de fem rektorerna i Sverige hade en av dem tidigare arbetat som imam, tre av dem arbetade parallellt med rektorsarbetet som imam eller som ledamot i en muslimsk organisation. Det innebar att de, förutom att vara pedagogiska och administrativa ledare för skolan, även var aktiva i en muslimsk organisation. De hade erfarenhet av ideellt arbete som att leda fredagsbönen i moskén, ansvara för koranundervisningen under veckosluten och vara själasörjare och kurator.

Rektor BR:1 svarade så här på frågan om vilken skola hon tyckte var den bästa skolan för muslimska barn:

Den skola som på ett bra sätt kan tillgodose de muslimska barnens behov är den bästa skolan för muslimska barn, den skola där man räknar med barnen som en tillgång och inte ser dem som problem.

Rektorerna ansåg att den kommunala skolan, generellt sett, inte hade klarat av att leva upp till att vara en skola för alla. De menade att den kommunala skolan behövde skaffa sig bättre kunskaper om muslimska barn och överhuvudtaget ändra den negativa synen på invandrarbarn och inte neka barnen deras rättigheter. Som exempel nämner en av rektorerna att de kommunala skolorna visserligen säger att det är tillåtet att bära hijab, men i praktiken har flera av dem agerat negativt gentemot de muslimska flickor och kvinnor som burit detta plagg.

PROFETEN MUHAMMED SOM FÖREBILD I PEDAGOGISKT LEDARSKAP

Nästan alla de muslimska rektorer som intervjuats har uppgivit att de har profeten Muhammed som förebild i sitt pedagogiska ledarskap. I Koranen och hadith-samlingarna⁶ söker de stöd för hur de bör vara som skolledare. För skolledarna i Sverige har det i praktiken inneburit att de som rektorer arbetat för att vara ett positivt, demokratiskt föredöme för personal och elever. Rektorerna har i Koranen och hadith-samlingarna funnit stöd för vikten av det livslånga lärandet, där både barn och vuxna, flickor och pojkar, kvinnor och män uppmanas att söka kunskap. Rektorerna har parallellt med sina arbeten gått olika utbildningar som till exempel rektorsutbildningar liksom utbildningar i

arbetsrätt och skoladministration. Lärare och övrig personal har även de kontinuerligt deltagit i olika fortbildningskurser anordnade av den fristående skolan, kommunen, något utbildningsföretag, en högskola eller ett universitet. Rektor CR:1 i England hade profeten Muhammed som förebild:

Profeten Muhammed var en ledare. Jag försöker att följa honom. Han är min förebild.

Även rektor DR:1 i England hade profeten Muhammed som sin ledsjärna. Hon sa att allt hon gjorde var påverkat av hennes tro på Gud:

Som muslim och rektor vill jag utveckla den karakteristik som går att finna hos den helige profeten Muhammed.

Rektor AR:1 underströk vikten av att ta hand om personalen:

När jag till exempel sitter med en lärare så tänker jag att du ska vara mot andra som du vill att de ska vara mot dig. Ha tålmod, lyssna och absolut inte bli arg på något sätt. Som muslim ska jag en dag stå till svars för det ansvar som jag tagit på mig. Inte ansvaret för barnen utan ansvaret för varje barn och varje barns framtid.

Rektor AR:1 såg inget motsatt förhållande mellan det själsliga och det materialistiska:

Livet delar sig i två delar varje sekund. Det själsliga – det materialistiska. Gud är min väktare när man talar om ansvar. Praktiska delar så är det Lpo 94 som styr. De strider inte mot varandra. Jag är nog med att göra ett bra jobb och helst lite till, inte fuska. Praktiskt styrs mitt arbete av lagar och förordningar.

En del rektorer sade att de medvetet hade avstått från att organisera lärarnas arbete och arbetstid enligt de kommunala och fackliga avtalen. De ansåg att arbetstidsavtalet om arbetsplatsförlagd tid för lärare var allt för oflexibelt och förmyndaraktigt gentemot lärarna. En rektor sa att han istället hade minskat på lärarnas undervisningstid. Han resonerade som så att när personalen mår bra kan de göra ett bättre arbete.

Vid en skola hade rektor ER:1 följt varje enskild lärares önskemål om hur han eller hon ville undervisa och hur var och en ville ha sitt klassrum möblerat. Lärare som ville undervisa mer traditionellt hade fått göra det och de som föredragit att arbeta med eleverna i mindre grupper hade kunnat göra det. Lärarna hade själva valt möbler till sina klassrum. De olika klassrummen hade på detta sätt fått olika utseende. Rektorn sade att han tyckte att det var fel att pressa in alla lärare i samma fålla eller system av metodik och pedagogik. Att det för honom var viktigt att varje lärare kände sig respekterad för sin yrkeskompetens och därmed tilläts att undervisa på det sätt som passade honom eller henne. Denna rektors filosofi var att om lärarna fick arbeta utifrån den pedagogik eller metodik som de var och en trodde på, ledde det oftast till att man kände sig nöjd, vilket i sin tur resulterade i en bra undervisning.

Rektorerna på de i studien ingående skolorna i Sverige har förklarat sin syn på ledarskap utifrån islam och koranen och olika hadith. Rektor FR:1 hänvisade till följande citat i Koranen (Tolfte Suran: 55 s 327):

(Josef) svarade: »Anförtro mig tillsynen över landets förrådshus; jag kommer att vara en god och kunnig förvaltare.»

Rektor AR:1 sade:

Min ledstjärna i arbetet är Gud och därmed vill jag försöka att göra ett så bra arbete som möjligt.

Rektor BR:1 berättade om sin förebild:

En person som var läkare och som varje dag ställde sig frågan: Vad är annorlunda idag? Var brister det? Vad har jag lärt idag?

Rektor AR:1 sade sig ställa mycket höga krav på sig själv. Han ansåg att han som ledare ville vara perfekt, vara bäst. När det gällde hur han såg på sitt ledarskap vid tiden för intervjun så ville han förbättra det:

Jag vill vara rättvis. Även om det ibland krävs hårdare tag så vill jag ändå vara rättvis, mänsklig. Tänker på deras situation hemma. Jag är ekonom och det styr mig, företagsekonomisk styrning. Ser, tolkar att det är som en arbetsplats på ett företag. Hela skolan påverkas av yttre och inre påverkan; föräldrarna, barnen, de anställdas familjer ja allt detta påverkar. Målet är att ha mycket nöjda lärare. Tänker på hur de har det hemma, runt om i vardagen.

Skolledare BR:1 underströk vikten av att kunna delegera arbetsuppgifter:

Måste komma ifrån att vara hård. Vi ska se på folk hur mycket ansvar de kan ta. Inte kontrollera. Som ledare ska vi utveckla ansvarsbiten. Jag hatar polisjobbet – att jag till exempel ska stå och se om personen arbetar som den ska. Jag vill att ansvaret hos var och en ska styra.

Rektor FR:1 har valt att koppla ihop sin »ledningsdeklaration» med några citat hämtade ur koranen:

För att lyckas som skolledare är det viktigt:

– att tro på uppdraget som skolledare,

Herre! Öppna mitt bröst (för Ditt ljus). (Koranen: Tjugonde Suran: 25 s 448)

– att söka stöd från andra ledare för att lättare klara uppgiften .

och gör min uppgift lätt. (Koranen: Tjugonde Suran: 26 s 448)

– att vara klar och tydlig och ha lätt för att tala om det man gör eller säger, att göra sig förstådd.

och lös min tungas band så att de förstår mina ord. (Koranen: Tjugonde Suran: 27–28 s 448)

– att ta stöd från andra, som till exempel arbetslaget, för att lösa sina egna brister,

- att välja rätt person för det:
och ge mig som medhjälpare en av de mina, Aron, min broder. Låt honom bli ett stöd för mig (Koranen: Tjugonde Suran: 29–31 s 448)
- att genom arbetslag och ett bra samarbete dela på uppgifterna,
- att stödja den eller de som fått olika uppdrag – för att de ska lyckas med sina uppgifter:
och låt honom dela min uppgift. (Koranen: Tjugonde Suran: 32 s 448) *Allt det som du har bett om har beviljats dig!* (Koranen: Tjugonde Suran: 36 s 448)

Rektor FR:1 sade vidare att han strävade efter att vara ett positivt föredöme för personal och elever. Att som ledare vara demokratisk, att ställa frågor och diskutera och först därefter ta ett beslut. Inhämta deras råd i de angelägenheter (som är av vikt) och när du väl har fattat ditt beslut sätt då din lit till Gud. (Koranen: Tredje Suran: 159 s 89)

Their (1999) beskriver i *Det pedagogiska ledarskapet* tre huvudgrupper av värderingar som arbetslivsforskningen kunnat påvisa: (i) överlevnadens eller försörjningens värderingar, och (ii) levnadsstandardens (yttre världs) värderingar och (iii) livskvalitativa (inre världs) värderingar. Den rektor som har överlevnadens eller försörjningens värderingar som drivkraft kommer att vara inriktad på att hålla fast vid traditioner eftersom trygghet, rutiner, försörjning är viktiga medan förändringar kan upplevas hota det invanda trygga. Han eller hon kan använda sig av ordergivning för att styra, gärna skriftliga direktiv för att inte riskera att något går fel.

Motivationen för skolledare som drivs av levnadsstandardens (yttre världs) värderingar är en annan. För honom eller henne är ekonomisk tillväxt viktig. Motivationen att arbeta stöds av att personen hoppas på en bättre position, status och ekonomi. Har hög prestationsläggning. Att följa trender är viktigt. Efterlyser mål som är möjliga att mäta i kvantitativa former. För personer med livskvalitativa (inre världs) värderingar som dominerande drivkraft i arbetet är det viktigt att arbetet upplevs meningsfullt. Det är personer som ofta engagerar sig i olika samhällsfrågor som till exempel miljö- och fredsfrågor. De gillar utmaningar och kan vara kritiska till både det som sker i och utanför arbetet.

Det är omöjligt att här definitivt gruppera in rektorerna enligt Theirs (1999) tre värderingsmönster men för de två skolledarna i England dominerade de livskvalitativa värderingarna, (islamiska värderingar), som själva drivkraften i ledarskapet. Fyra av de fem rektorer som intervjuats i Sverige hade på motsvarande sätt de islamiska värderingarna som den dominerande drivkraften i sitt ledarskap, medan drivkraften för rektor BR:1 dominerades av levnadsstandardens värderingar.

De muslimska rektorerna är beroende av att ha legitimitet, det mandat som tillskrivs en rektor från den informella delen, utifrån personliga egenskaper, hos barnen, föräldrarna och personalen. Om förtroende för rektor saknas hos föräldrar och barn får skolan problem med att rekrytera elever. Denna legitimitet måste dessutom finnas där oavsett om rektor och föräldrar har

olika åsikter och synsätt vad gäller islam och den muslimska profilen på skolan. För att den muslimskt profilerade skolan ska kunna vara ett konkurrenskraftigt alternativ måste skolorna för intresserade föräldrar kunna visa att skolan har en tillräckligt framträdande muslimsk profil samtidigt som den i jämförelse med den kommunala skolan är likvärdig eller har bättre kvalitet på undervisningen, särskilt i ämnena svenska och matematik.

DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Genom 1900-talets olika läroplansreformer har den svenska skolan gått från att vara en skola som syftade till att fostra barnen till kristen tro och etik enligt den evangelisk-lutherska tron, till en skola som från 1960 och framåt övergivit denna konfessionella prägel till förmån för en mer neutral, objektiv, saklig och allmänt orienterande undervisning i religionskunskap. En undervisning som inte får syfta till att påverka eleverna till en viss religion eller åsikt. Skolans undervisning ska vara icke konfessionell. Samtidigt är dagens skola inte neutral. Även om Sverige är ett sekulariserat samhälle så är samhället präglad av symboler och handlingar som är kristna, men som av de flesta inte definieras som något annat än kultur och tradition (Borevi 1997).

Frågan om religionen och skolans värdegrund diskuterades intensivt i början av 1990-talet. Genom bland annat en ökande invandring och därpå följande ökande tendenser till främlingsfientlighet och rasism ville man att skolan särskilt skulle betona aktningen för varje människas egenvärde, människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta (Lpo 94). Detta skulle överensstämma med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism (denna formulering togs senare bort i läroplanen för förskolan Lpfö 98), och att detta skulle ske genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

Debatten och uppmärksamheten kring Lpo 94 var intensiv vilket gjorde att den fick ett starkt genomslag i folks medvetande. Många tolkade det så att det fanns en renodlad kristen etik, som skilde sig från annan etik och att denna etik hade sina rötter i det västerländska samhället. I slutet av 1980 och i början av 1990 ökade antalet flyktingar som kom från muslimska länder. Parallellt med att de första muslimska flyktinggrupperna anlände till Sverige visade media ofta upp en bild av ett islam som beskrevs som hänsynslöst, odemokratiskt och kvinnoförtryckande (Samuelsson 1999, Sander 2001).

Det var en bild som skrämde allmänheten likaväl som politikerna och det kristna etablissemanget. Politikerna försökte inför utformningen av 1994 års läroplan å ena sidan gå en balansgång för att inte utmåla de muslimska flyktingarna som ett hot mot de värden som var centrala i det svenska samhället och å andra, försäkra sig om att den etik, som de ansåg hade förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism, skulle bevaras och läras ut i den svenska skolan. En del både muslimer och icke muslimer menade att det skulle kunna tolkas så att Sverige ansåg att det svenska samhället tillsammans med den övriga västvärlden stod för en etik som hade utgått från

kristendomen och västerländsk humanism och som var långt mer civiliserad än den etik som muslimer och flyktingar hade med sig. En del ansåg att det fanns en underton i formuleringen som lyfte fram det svenska och västerländska som överlägset andra kulturer.

Den etik som finns i läroplanen är inte en specifikt kristen etik eller specifikt västerländsk utan en allmänmänsklig etik som delas med andra kulturer och religioner (Hedin & Lahdenperä 2000). Att Profeten Muhammed är förebild för muslimska skolledare på svenska grundskolor med muslimsk profil kan antagligen upplevas skrämmande för den läsare, som antar att islam skulle stå för en annan etik än den allmänmänskliga etik som finns i läroplanen. Men det är en etik som av muslimer skulle kunna kallas för islamisk etik och av kristna för kristen etik. I 1994 års läroplan är attityder som tolerans och generositet viktiga grundelement i skolans fostrande uppgift. Samtidigt är det just bristen på tolerans och generositet i den kommunala skolan som fått muslimska föräldrar att ta sina barn därifrån för att istället placera dem i en fristående muslimskt profilerad skola.

Efter terrorattacken mot World Trade Center i New York den 11 september 2001 har de islam- och muslimfobiska tendenserna ökat i Sverige och det övriga Europa. Det har blivit allt svårare att vara muslim. Det har blivit mer av »vi» och »dom andra», där muslimer allt oftare utmålas som ett hot eller en fiende. Där särskilt de religiösa muslimerna riskerar att hamna i ett utanförskap. I ett sekulariserat Sverige riskerar de att inte bli lyssnade på (Sander & Larsson 2001).

Kunskapen om islam och hur situationen ser ut för de religiösa muslimerna är antagligen mycket varierande bland våra politiker. När de söker dialog med de muslimska grupperna, blir ofta det politiska syftet med mötet avgörande för vilken eller vilka man väljer att ha dialog med. Det finns en tendens att politiker, beslutsfattare och opinionsbildare oftare väljer etniska muslimer, före religiösa muslimer, som rådgivare och experter i känsliga frågor, när de ska ta fram förslag på åtgärder som på olika sätt kommer att påverka situationen för de religiösa muslimerna. En del av dessa experter klarar av att förhålla sig neutrala medan andra är kända, bland de religiösa muslimerna, för att vara direkta motståndare till islam.

I en tid när islam och religiösa muslimer utmålas som potentiella hot har röster höjts för att det inte borde vara tillåtet att få starta och driva muslimskt profilerade skolor. När en muslimsk skola blir föremål för kritik i media eller av en myndighet, höjs genast röster från enskilda politiker, tjänstemän eller privatpersoner för att alla sådana skolor borde stängas, oavsett om det är bra fungerande skolor eller inte. Rädslan grundar sig just på att det finns en förutfattad mening om att religiösa muslimer skulle leva efter helt andra etiska och moraliska principer. Sander och Larsson (2001) skriver att muslimer ofta inte upplevs och accepteras som tillhörande »oss européer/svenskar» därmed räknas de ofta inte som tillhörande solidaritetens, lojalitetens, delaktighetens och rättvisans krets.

Även om det både till antalet såväl som till andelen är en mycket liten del av de muslimska barnen som går i en svensk muslimskt profilerad skola, så är skolorna viktiga symboler även för muslimer som inte själva har barn i dessa

skolor. Skolorna symboliserar för dem att de som religiösa muslimer är en viktig integrerad del i det svenska samhället. De muslimer som startat och driver fristående skolor säger att de sällan eller inte alls fått känna på den positiva nyfikenhet som annars är så vanlig bland politiker, allmänhet och media när en ny verksamhet ska starta eller precis har kommit igång. Ett positivt intresse för dessa skolor skulle redan från starten ha kunnat generera viktiga kontakter och nätverk mellan de muslimskt profilerade skolorna och de kommunala skolorna. Kommunernas rätt till insyn i de fristående skolorna, har enligt rektorerna oftast ensidigt utnyttjats till att granska verksamheten för att se om något fel begåtts, som därmed skulle kunna rapporteras vidare till tillsynsmyndigheten, Skolverket.

Sverige anses vara ett starkt sekulariserat land (Karlsson & Svanberg 1997) vilket gör att många av medborgarna inte har egen erfarenhet av vad det innebär att ha en tro. Det gör det antagligen ännu svårare för de religiösa muslimer som startat egna skolor att bli accepterade som jämbördiga kolleger i den »kommunala pedagogiska familjen». De muslimska skolledarna och lärarna blir per automatik betraktade med en sorts negativ nyfikenhet. De förutsätts föra ett dubbelliv, där de utåt sett antas följa läroplanen men i verkligheten inte skulle göra det. Det finns i samhället en stor osäkerhet och rädsla gentemot de muslimskt profilerade skolorna (Borevi 1997), vilket gör att det lätt kan spridas negativa rykten om skolorna, rykten som oftast startas av någon som aldrig varit i en sådan skola i Sverige. I ett sekulariserat samhälle riskerar dessutom den icke-religiöse individen att övertolka religiösa symboler och handlingar och se dem som enbart negativa, farliga och förtryckande.

Att ha en tro innebär för den troende individen att mycket av det vardagliga livet och handlandet har en viss mening. Att vara troende innebär att även om det i så kallad vanlig bemärkelse är ett sant eller inte så får det konsekvenser för individer och samhällen (Sander 1989). De muslimska rektorerna ansåg sig ha ett särskilt ansvar; dels det ansvare som alla rektorer har i förhållande till sina uppdragsgivare (stat, kommun, annan huvudman och till elever och deras familjer och personalen), dels et ansvar som inte är begränsat till de »jordiska» uppdragsgivarna utan ansvaret inför Allah. Detta innebar att de inte betraktade arbetet som ett åtta till fem arbete utan mer som en livsuppgift där de av Allah var sedda i både tanke och handling. De kände genom tron på Allah, stöd och tillit inför sina uppdrag som rektorer och var samtidigt fast övertygade om, att de på den yttersta dagen kommer att ställas till svars inför Allah.

NOTER

1. Jag kommer för enkelhetens skull i fortsättningen att kalla dessa skolor för muslimskt profilerade skolor. Eftersom dessa skolor har startats av enskilda muslimer och/eller muslimska organisationer och i huvudsak har muslimska elever och har rekryterat elever genom att föräldrar och barn oavsett skolans inriktning eller profil har valt dessa skolor på grund av den trygghet de upplever med den islamiska profilen.

2. Studien ingår i ett större forskningsprogram som leds av Holger Daun vid Institutionen för internationell pedagogik, Stockholms universitet. En stor del av studien finansieras av Vetenskapsrådet.

3. En stor del av projektet har finansierats av Stockholms universitet.
4. EU-projektet Socrates programmet: Comenius 3.1. Europeiska Gemenskapens åtgärdsprogram för samarbete inom utbildningsområdet.
5. Religiös muslim är den som:
 (1) *accepts (or claims to accept) the words of the declaration of faith that there is no god but Allah and that Mohammed is his last messenger; (2) believes and has faith in Allah as the highest authority, his angels, his books, his prophets, the day of judgement and the final resurrection; (3) by virtue of this has (or claims to have) as her/his, at least long-term, goal in life to try, to the best of her/his ability, to realise the commands and intentions of the Qur'an and the example of Mohammed (the sunna) in her/his life; and (4) that because (s)he, independently of how (s)he is living right now de facto, seriously believes (or claims to believe) that a life in accordance with the Qur'an, etc. constitutes the right, good, correct or valuable life. Included in this goal in life should be, among other things, that (s)he, to the best of her/his ability, shall perform the daily prayers (salawat), visit the mosque with reasonable regularity, fast (Swam) during Ramadan, perform the pilgrimage (Haij) and follow the basic rules of Islam in matters of food, dress, ethics, family relations, etiquette and so on as (s)he understands them.* (Sander 1997 s 189)
6. Hadith: Profeten Muhammeds sed; hadith-samlingar: olika berättelser om hur Muhammed brukade göra i olika situationer.

LITTERATUR

- Al-Kaysi, M.I. 1999: *Morals and manners in Islam. A guide to Islamic adab*. Leicester: The Islamic Foundation.
- Borevi, K. 1997: Religion i skolan. I P. Karlsson & I. Svanberg (red): *Religionsfrihet i Sverige. Om möjligheten att leva som troende*. Lund: Studentlitteratur.
- Brattlund, Å. & Samuelsson, J. 1991: *Islam – en folkrörelse, muslimer i svenskt samhällsliv*. Skellefteå: Artemis.
- Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2000: *Värdegrund och samhällsutveckling*. Stockholm: HLS Förlag.
- Koranens budskap*, 1998. Stockholm: Proprius.
- Nielsen, J. 1995: *Muslims in Western Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Samuelsson, J. 1999: *Islam i Sverige*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Samuelsson, J. & Brattlund, Å. 1996: *Kärlek och familjeliv enligt islam*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sander, Å. 1997: To what extent is the Swedish muslim religious? I S. Vertovec & C. Peach (red): *Islam in Europe: The politics of religion and community*. London: Macmillan.
- Sander, Å. 1989: *Några reflektioner kring islams framtid i Sverige*. Göteborg: Göteborgs universitet, Filosofiska institutionen.
- Sander, Å. & Larsson, G. 2001: Islam, muslimer och den svenska staten. *Minaret*, 3(3), 18–24.
- SFS 1996:1044. Skollagen. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket, 2001: http://www3.skolverket.se/FRI_CACHE/6F07L.htm
- Their, S. 1999: *Det pedagogiska ledarskapet*. Mariehamn: Mermerus.